

Az elhalasztott kongresszus

The postponed congress

ROSTÁS ZOLTÁN

Összefoglalás

A nemzetközi tudományos rendezvények elvitathatatlan legitimációs funkcióval rendelkeznek valamely tudományág hazai művelői számára, ám e legitimitás forrása nem csupán a rendezvény, hanem az ahhoz vezető út is lehet. Jó példa erre az 1939-re, bukaresti helyszínnel tervezett XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszus, amelyet a háború kitörése miatt elhalasztottak ugyan, de az előkészítési munkálatok a bukaresti szociológiai iskolát a nemzetközi tudományos élet homlokterébe állították.

Kulcsszavak: XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszus – Dimitrie Gusti – bukaresti szociológiai iskola – II. világháború

Abstract

It often happens, that the preparation for and the motivation behind an event is more important, than the event itself. The XIVth International Congress of Sociology, planned to be organized in Bucharest, on the 29th of August, 1939, was postponed due to the outbreak of the World War II. However, the preparation of the event, including the in-advance publication of a large number of studies, positioned the Gusti school of sociology in the forefront of the international sociology.

Keywords: XIVth International Congress of Sociology – Dimitrie Gusti – Bucharest sociological school – World War II

Bevezetés

Gyakran előfordul, hogy valamely esemény előkészítése és annak motivációja társadalmi szempontból jelentősebb, mint maga az esemény. Bizonyos körülmények közt maga az esemény elhalványul az előkészítő folyamat társadalmi összetettsége mellett. A Bukarestbe tervezett XIV. *Nemzetközi Szociológiai Kongresszus*, amely közel két hetet tartott volna 1939. augusztus 29-i kezdettel – ugyanis erről az eseményről van szó –, elhalasztották a második világháború kitörése miatt. Később a háború elhúzódása és világméretűvé válása következtében végleg lemondtak a megtartásáról. Tanulmányomban a Dimitrie Gusti által vezetett *bukaresti szociológiai iskola* azon lépéseit mutatom be,

melyek révén nyomatékosítani szándékozták jelenlétüket a társadalomtudományok nemzetközi rendszerében. Kitérek a nyugati tudományos életben való szereplés első próbálkozásaira, és arra, ahogyan ezt a jelenlétet a különböző nemzetközi kiállításokon láthatóvá tették. Részletesen bemutatom a román főváros mint a *XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszus* helyszíne kiválasztását, valamint az eseményre való felkészülést. Felhívom a figyelmet azoknak a dolgozatoknak és kiállításoknak a „leltárára” is, amelyek a kongresszust elhalasztó döntés pillanatában készen álltak.

Előzmények

Ahhoz, hogy világosan lássuk az elnapolt kongresszus kérdését, szemügyre kell vennünk az előzményeket. Dimitrie Gusti és monografikus iskolája tevékenységét vizsgálva felismerhetjük a kongresszus megszervezésének lehetséges „csíráit” is. Egyetemi pályája kezdetén, az 1910-es években a Iasi-i Egyetem modernizálása foglalkoztatta, és Gusti nem késlekedett ismertetni nyugati egyetemi körökben is azokat az intézkedéseit, amelyek az egyetemi könyvtári rendszer megreformálását, valamint egy szociológiai szeminárium létrehozását célozták. Egyszóval nem érte be az egyetemi rendszer átalakításával, az erről szóló információk terjesztésére is törekedett tanulmányai Németországának folyóirataiban. (Gusti, 1912) Az első világháború után Gusti lényegbevágónak tartotta a munkatársak nyugati szakirodalomhoz való hozzáférést, valamint a közvetlen kapcsolatok újrafelvételét és bővítését is a nyugati szakemberekkel. Ezért 1918. április 16-án megalapította az Asociația pentru Știința și Reformă Socială egyesületet [Társadalomtudományi és Reformügyi Egyesület]. (Gusti, 1919) Neves társadalomtudósokat hívott meg Franciaországból, Németországból és Angliából, hogy előadásokat tartsanak a bukaresti Román Társadalomtudományi Intézetben (amely tulajdonképpen az 1918-ban alakított egyesület jogutódja volt), majd ő maga is meglátogatta ezeket a meghívottakat különböző tudományos és politikai események alkalmával. Tömören szólva, a nemzetközi tudományos életbe való integrálódásnak valóságos kultúráját teremtette meg. Így nem meglepő, hogy 1929-ig a Román Társadalomtudományi Intézet tiszteletbeli tagja lett többek között Célestin Bouglé, Eric Drumond, Guillaume Leonce Duprat, Edouard Lambert, Gaston Richard, Albert Thomas, Henry Gruchy (Franciaországból), Werner Sombart, Ferdinand Tönnies, Leopold von Wiese (Németországból), William Smith Culbertson, James T. Shotwell (az USA-ból). (Costin, 1929)

A cserekapcsolatokkal párhuzamosan, 1925-től kezdődően Gusti, Romániában elsőként, intenzív és szisztematikus kutatásba kezdett a monografikus szociológia eredeti módszerével, de arra is gondolt, hogy új kísérletét nyugati akadémiai körökben is megismertesse. Miután sikerült ismertté tennie az 1925–1931 között zajló falukutató monografikus kutatások

tapasztalatait, az 1930-as években egyetemi hallgatókat, doktoranduszokat és fiatal egyetemi oktatókat is meghívott ezekre a kiszállásokra.

A nyugati szakemberekkel való kapcsolatgyarapítás mellett Gustinak arra is gondja volt, hogy iskoláját a hazai sajtóban is népszerűsítse. A sajtóbeli megjelenések gyakoriságát figyelemmel kísérve folyamatos növekedést állapíthatunk meg az 1920-as évek esetleges megjelenéseitől az 1932-es heti, és az 1939-es napi rendszerességű újság- és a rádióbeli jelenlétig. Ennek a növekvő figyelemnek örvendtek a Gusti által Bukarestbe meghívott külföldi szociológusok is.

Az első világháború után az intézményesült nemzetközi kapcsolatok nehezen épültek újra, a közvetlen, tudós-tudós közöttieket viszont könnyebb volt feleleveníteni. A Nemzetközi Szociológiai Intézet konferenciasorozatait csak 1927-ben, tizenöt évnyi szünet után indították újra. A kétévente ismétlődő összejövetelen pedig lehetőséget biztosítottak Gusti számára, hogy ismertté tegye Romániában művelt szociológiáját. Így már 1929-ben megjelent egy Gheorghe Vlădescu-Răcoasa-cikk a *Revue Internationale de Sociologie*-ban *La sociologie en Roumanie* címmel. (Vlădescu-Răcoasa, 1929) Ezt követően egy alkalommal sem hiányzott román szociológus egyetlen nemzetközi konferenciáról sem, s Gustin kívül megjelent többek mellett Xenia Costa-Foru, Henri H. Stahl, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa is.

Az elhalasztott kongresszus előzményei

A szociológiai kongresszusok történetével foglalkozók mind emlékeznek az 1937-es párizsi találkozóra, amelyre a világiállítás keretében került sor, és ahol Bukarestet nevesítették az 1939-es kongresszus helyszínéként, Dimitrie Gusti elnöksége alatt.

Számos nyugati professzor tudott a Gusti által vezetett iskola rendszeres kutatásairól, valamint a diákcsoportokkal falun végzett – social work típusú – társadalmi és kulturális tevékenységéről. Ezek a tevékenységek ismertek voltak, egyrészt Gusti és tanítványai gyakori részvételének köszönhetően a nemzetközi találkozókra, másrészt a nyugat-európai egyetemeken és kutatóintézetekben tanuló ösztöndíjas, a szociológiai monográfia tárgyában szakavatott román kutatók jelenléte miatt is.

A kongresszus bukaresti helyszínéről történt döntéshez mindemellett jelentősen hozzájárult Dimitrie Gusti 1932 és 1933 közötti oktatásügyi miniszteri tisztsége is. De talán még fontosabb szerepet játszott Bukarest kiválasztásában Gusti vezérigazgatói pozíciója a „Károly Herceg” Királyi Kulturális Alapítvány keretében. Hozzájárult még a monografikus kampányok 1935-1936-os újraindítása külföldi szakemberek bevonásával, a *Sociologie românească* [Román Szociológia] 1936-os megjelenése, valamint az *Arhiva pentru Stiinta si Reforma*

Sociala folyóiratnak a Nemzetközi Szociológiai Intézet hivatalos lapjává alakítása, melyet az összes nyugati társadalomtudományi tanszéknek megküldtek.

A szervezés szakaszai

Az 1937-es párizsi világiállításán történt ünnepélyes nevesítés után a hivatalos meghívó átadására Bukarestben került sor. Ez alkalomból jelen volt René Maunier, a Párizsi Egyetem professzora is, aki egyben a Nemzetközi Szociológiai Intézet elnöke is volt. A meghívó szövegéből kiderül az a magas szintű szakmaiság, amelyre a tudományos rendezvények megszervezésében Gusti csapatát képesnek tartották.

A kongresszus tematikájának – „Falv és Város” – tágra szabott volta lehetővé tette, hogy számos szociológus és a rokon területek szakemberei is részt vehessenek rajta. Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a meghívókat nemcsak a Nemzetközi Szociológiai Intézet száz rendes tagjának, valamint kétszáz társult tagjának küldték el, hanem a többi, majdnem kétezer szakembernek is, akik kiemelkedő munkát végeztek a szóban forgó szakterületen. A meghívólevélhez csatolták a rendezvény programját, amelyben egy-egy napot szántak augusztus 30. és szeptember 1. között a városhoz és a faluhoz kapcsolódó „elméleti meghatározásoknak”, „módszereknek” és „gyakorlati funkcióknak”. A negyedik napra záróértekezletet ütemeztek be, valamint egy látogatást a Falumúzeumba, amelyet szintén Dimitrie Gusti alapított három esztendővel korábban a fővárosban. Ezt háromnapos tanulmányi kirándulás követte volna azokra a településekre, ahol a Társadalomszolgálat diákcsoportjai falumunkán vettek részt. Ugyanis a két világháború közötti – amerikai fogantatású – *social work* irányzata Romániában is széles megnyilvánulási teret kapott. A témajavaslatok és viták felkínált lehetőségeinek rövid számbavétele is arról győz meg, hogy a Gusti által művelt monografikus szociológia korát meghaladóan interdiszciplináris volt. Mi több, a tudományos párbeszéd könnyítése érdekében (a korábbi tudományos összejövetelekhez képest) a beküldött tanulmányokat a munkálatok tervbe vett megkezdése előtt kinyomtatták. Ezenkívül az utazási és elszállásolási könnyítések is számottevőek voltak.

A szervezés pontos részleteit nehéz rekonstruálni, ugyanis a Társadalomszolgálat Törvénye alkalmazásának a felfüggesztése (ami a Román Társadalomkutató Intézet tevékenységét is leállította) a kongresszus archívumát is szétszórta. Ami pedig a Kulturális Alapítványnál és a Román Társadalomtudományi Intézet régi termeiben megmaradt, az a kommunista rezsim 1948-as hatalomra jutásakor semmisült meg.

Néhány emlékirat-jellegű feljegyzésből, levelekből és oral history felvételekből, valamint az akkori sajtó néhány cikkéből kiderül, hogy Gusti az eredeti tanulmányokkal és a fiatal monográfusok előadásaival a monografikus szociológia legitimitását, valamint a falvakban folytatott kulturális munka

metodológiai hatékonyságát szeretne volna bebizonyítani a szakma színe-java előtt. Ez indította arra, hogy szorgalmazza fiatal munkatársai mozgósítását a kongresszusra.

Az előkészületekhez két év elegendő lett volna, de a romániai belpolitikai helyzet jelentősen módosította – bár Gustiék számára nem egyértelműen negatív irányba – a kongresszus szervezésének tételeit. Az 1937-es választások eredménye, valamint az egyre erősebb szélsőjobboldali nyomás következményeként II. Károly felfüggesztette az alkotmányt, feloszlatta a parlamentet, a politikai pártokat, és személyi diktatúrát vezetett be. Ilyen körülmények közt a Gusti által vezetett Királyi Kulturális Alapítvány hatványozott szerepet kapott, ugyanis a legionárius mozgalom (román fasizmus) erőszakos eltiprásával egy időben II. Károly arra törekedett, hogy az alapítvány segítségével megnyerje az egyetemi ifjúságot (amelyet nagymértékben befolyásoltak a szélsőjobboldali eszmék). Ebből a megfontolásból hirdette ki a Társadalomszolgálat Törvényét, amely a tudományos kutatás és közművelődés megszervezésére vonatkozó egyéb részleteken túl előírta minden egyetemet és főiskolát végzett személy számára a népművelés kötelezettségét. (Rostás, 2005, pp. 41–54) E nyugtalanító fordulatok ellenére, 1938. december 15-ig 1917 meghívót küldtek szét a kongresszusra: 299 az Egyesült Államokba, 202 Romániába, 65 Olaszországba, 50 Franciaországba, 43 Belgiumba, 35 Svájcba, 27 Németországba, 27 Lengyelországba, 17 Magyarországra, 16 Jugoszláviába, 16 Csehszlovákiába, 12 Bulgáriába és 5 Görögországba ment. A jelzett dátumig 71 visszajelzés, 63 tartalmi kivonat és 70 feliratkozás érkezett a tanulmányi kirándulásra, melynek célja a csoportok munkájának a bemutatása volt. (Congresul internațional de sociologie de la București, 1938)

Gusti a Társadalomszolgálat miniszteri rangú elnökeként még több pénzalap felett rendelkezett, ezért megnövelte a munkatársak számát. Mivel a kongresszus II. Károly király védnöksége alatt szerveződött, az előkészületek egyúttal a királyi propagandát is szolgálták, belföldön és külföldön egyaránt. Ez a körülmény a rendezvényre szánt pénzalapokat is megnövelte, a kongresszus pedig még vonzóbbá vált, ami a jelentkezők meglepően nagy számához vezetett. A Társadalomszolgálat Törvényének egyetlen azonnali negatív hatása az volt, hogy túlterhelte Gusti régi munkatársait, ami végső soron megnehezítette előadásaik elkészítését.

Leltár

A Gusti-féle szociológiai monográfia elismertetésének törekvésén túl azt is érdemes szemügyre vennünk, hogy mit tartalmazott a kongresszusra szánt dokumentumok „leltára” 1939. augusztus 17-én, tizenkét nappal a tervezett megnyitó előtt, amikor a nemzetközi események nyomására, egy Gusti és Maunier közötti telefonbeszélgetés alkalmával, a kongresszust elhalasztották.

Ilyen leltár hivatalosan nem létezik, ellenben rekonstruálható Gustinak egy 1948-as összefoglalójából (az előkészületek stádiumáról a halasztás pillanatában):

„A külföldi előadások közül 64-et kinyomtatnak, 5 kötetet alkotnak *Les travaux du quatorzième Congrès International de Sociologie* címmel, ezen kívül még 11 tanulmány levonat és 32 tanulmány kézirat formájában található. A kongresszus programjának megfelelően a külföldi szociológusok értekezéseit tartalmazó kinyomtatott kötetek száma öt, éspedig:

- 1 kötet, *Társadalmi egységek* címmel, 14 tanulmánnyal;
- 2 kötet, *A falu* címmel, 23 tanulmánnyal;
- 1 kötet, *A város* címmel, 10 tanulmánnyal;
- 1 kötet, *A falu és a város* címmel, 16 tanulmánnyal.

A felsorolt kötetekhez még hozzá kell számítanunk azokat a munkákat, amelyek levonat és kézirat formájában vannak, éspedig:

- 11 tanulmány a társadalmi egységekről, amely még egy nyomtatott kötetet tenne ki;
- 7 tanulmány a faluról, tehát még egy kötet;
- 2 tanulmány a városról és
- 4 tanulmány a faluról és városról, amelyek együtt még egy kötetet alkotnának;
- 9 tanulmány a Szociológiai kutatásról és oktatásról, még egy kötet.

A kongresszus munkái a következő képet mutatják:

- 5 kinyomtatott kötet és
- 4 kézirat formájában.¹

A kongresszusi kötetek kinyomtatása a korábbi egyetemi tanársegéd, most a Központi Statisztikai Intézet vezérigazgatója, Anton Golopentia úr érdeme.” (Gusti, 1970, p. 103)

Mi a jelentősége ezeknek a számoknak? Elsősorban az, hogy az eszmecseréket megelőzően háromszor-négyszer több nyomtatott előadás volt hozzáférhető, mint a korábbi kongresszusok esetében. Ehhez még hozzáadódott volna a hazai értekezések sokasága.

A beküldött dolgozatok nyomdai előkészítése mellett a szervezők néhány újítást is bevezettek az addigi tanácskozásokhoz viszonyítva, éspedig nemzetközi kiállításokat szerveztek szociológiai könyvekből, bibliográfiákból, valamint az előző kongresszusok dokumentumaiból és kiadványaiból. Egy másik típusú

¹ Valójában három kötet jelent meg a kongresszus tervezett időpontjára, másik kettőt jelentettek meg 1940 tavaszán.

kiállítás négy termet foglalt el, és népművészeti tárgyakat mutatott be a szükséges tudományos magyarázatokkal és a vonatkozó kutatási módszertannal. Ugyanezekben a termekben állították ki az 1925-től zajló monografikus kutatások szemléltető anyagait is Románia különböző régióiból. Az egyik kiállítást nem Bukarestben, hanem Fogarason készítették elő, és a Fogaras-vidéki kutatások eredményeit mutatta be. A javasolt kirándulások legfőbb célpontja azonban a délmunténiai (Havasalföld keleti része) Dioști község volt, ahol a kongresszus résztvevői a „Károly Herceg” Királyi Kulturális Alapítvány égisze alatt tervezett *mintafalut* látogatták volna meg. (Gusti, 1970, pp. 102–106)

Bármennyire is valószínű volt ez a stratégia, mégis nehezen tudjuk elképzelni, hogy mi történt volna, ha a jelentkezők találkoznak. De nem érdemes azon töprengenünk, hogy mi lett volna, ha..., adott a lehetőség, és kötelességünk is tanulmányozni a *Les travaux du quatorzième Congrès International de Sociologie* öt kötetében összegyűjtött előadásokat, hogy megértsük a társadalomtudományok állapotát a II. világháború küszöbén.

Az elhalasztás

Egy kongresszus elhalasztása önmagában véve nehéz feladat, és ez esetben a szervezők üzenetébe a kellemetlen hír mellé a jövőbeni újraprogramozás reményét is bele kellett foglalni. Közel kétszáz táviratot és ötszáz körlevelet postáztak, hogy értesítsék a résztvevőket az elhalasztás tényéről. Az újraprogramozás bizonytalan körülményei ellenére Gusti az időközben beérkezett anyagok kinyomtatásával bővíteni kívánta a kongresszus kínálatát. A második világháború kitörése 1939. szeptember 1-jén a náci Németország Lengyelország elleni támadásával lelassította ezt a jobbító próbálkozást. A román szociológusok nagy részét tartalékosként behívták a különböző katonai egységekhez. A háborús készültség fokozásával egy időben drasztikusan csökkentek az alapítványra és a Társadalomszolgálatra szánt összegek is.

Ugyanakkor a háború kitörése pillanatától fokozódott a román szélsőjobboldal tevékenysége is, amely Armand Călinescu miniszterelnök meggyilkolásában tetőzött, 1939 szeptemberében. Megtorlásként II. Károly elrendelte a több száz fogva tartott legionárius kivégzését. Ebben a feszült légkörben került sor 1939. október 13-án a Társadalomszolgálat Törvényének felfüggesztésére, és hamarosan a Társadalomszolgálat intézményének a felszámolására is, amikor személyzetét más állami intézményekhez helyezték át. Az intézmény leépítése ellenére, az új Román Társadalomtudományi Intézet égisze alatt – amelynek sokkal inkább szimbolikus, semmint reális súlya volt – Gusti folyamatosan életben tartotta a kongresszus gondolatát. E robusztus optimizmusnak köszönhetően jelent meg Henri H. Stahl francia nyelven írt monumentális műve, a *Nerej, un village roumain archaïque, a 60 román falu* címet viselő kötetsorozat Anton Golopenția és D. C. Georgescu szerzőpárostól, valamint

két kötet és egy füzet *Travaux du quatorzième Congrès International de Sociologie* címmel.

Az az elszántság, amellyel Gusti a kongresszus újraütemezésének a lehetőségét fejtegette, kitűnik a Román Akadémián 1940. január 19-én mondott beszédéből is, amelyben saját kutatásainak a bemutatását indokolva, egy nemzetközi érvet is felhozott: „A külföldi kutatók érdeklődése a mi törekvéseink iránt abban mutatkozott meg, hogy a Nemzetközi Szociológiai Intézet úgy határozott, a XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszust Fővárosunkban rendezzük meg, az én elnökségem alatt.” (Gusti, 1941, p. 517)

A végleges elodázás pillanatáról nincs dokumentum. A háború elhúzódása következtében a szociológiai kongresszusok megszervezése jó néhány esztendőre lekerült a napirendről. Annál is inkább, mivel az 1940-es év Románia számára területi veszteséget, a professzor elképzeléseit támogató II. Károly király lemondását, és szélsőjobboldali rezsimet hozott.

Következtetések

Ha nem is tartották meg, a kongresszusra mégis sor került – vonta le a következtetést Dimitrie Gusti –, éppen a sokféle és eredményes előkészítő munkának köszönhetően. A nemzetközi tudományos életbe való korai bekapcsolódással, a rendszeres részvétellel a nemzetközi kongresszusokon és kiállításokon Gustinak sikerült elérnie azt, hogy az 1939-re tervezett *XIV. Nemzetközi Szociológiai Kongresszus* helyszínéül a román fővárost jelöljék meg. Az aprólékosan előkészített kongresszus elismerte volna a Gusti-féle szociológiai monográfiát mint a társadalmi valóság kutatásának eredeti módszerét, de elmaradása megfosztotta a szervezőket ettől az elégtételtől. Ennek ellenére a postán elküldött, kinyomtatott előadások egyedüli, még nem eléggé hasznosított esélyt adnak a szociológia és általában a társadalomtudományok 1939-es évi állapotának elemzésére.

Irodalom

- Congresul internațional de sociologie de la București. (1938). *Sociologie Românească*, 3(10-12), 603.
- Costin, A. (1929). Comunicatul Secretarului General al ISR. *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială*, 8(4), 536–537.
- Gusti, D. (1912). Ein Seminar für Soziologie, Politik und Ethik an der Universität Iassy. Ein Beitrag zur Universitätspädagogik. *Vierteljahrsschrift Für Wissenschaftliche Philosophie Und Sociologie*, (10).

- Gusti, D. (1919). Apelul făcut în aprilie 1918, cu prilejul întemeierii Asociației pentru Studiul și Reforma Socială. *Arhiva Pentru Știința Și Reforma Socială*, 1(1), 291–293.
- Gusti, D. (1941). Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică. Comunicare făcută în ședința de la 19 ianuarie 1940. *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice III/XXII (1939-1940)*, 517–540.
- Gusti, D. (1970). *Opere*. București: Academia RSR.
- Rostás, Z. (2005). *Atelierul gustian*. București: Editura Tritonic.
- Vlădescu-Răcoasa, G. (1929). La sociologie en Roumanie. *Revue Internationale de Sociologie*, (1-2).